

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN:^{*}
Posztproduktivista átmenet? – avagy új funkciók a rurális térben

Abstract

After the transition in the '90 years in the agricultural sector huge changes were played out concerning the land-privatization process. Instead of the state and cooperative property the private property was getting dominated. The restructuring of the economy touched not only the agrarian but the whole rural economy as well. The national parks and other protected areas generate more and more popular activities in the rural areas which link to the tourism activity in the northern-west part in Hungary and calls the attention to the role of diversified economy in the rural development in the changing Hungary.

A politikai, társadalmi, gazdasági rendszerváltás mintegy 20 évére visszatekintve azt mondhatjuk, hogy talán a rurális térségek társadalmában és gazdaságában szemmel láthatóan és kézzel foghatóan nagyobb változások játszódtak le, mint a nagyvárosi terekben. Mondhatjuk a „rural change” folyamata a Kelet-európai országokban lökészerűen indult el a rendszerváltásnak köszönhetően. Ennek alapvető lépése volt a földprivatizáció, a tulajdonváltás, a szocialista termelészövetkezetek felszámolása, vagy átalakítása. A földprivatizáció a kárpótlás útján történt, 1991. XXV. tv. melyet népszerűen az I. kárpótlási törvényként emlegetnek, s amely lefekteti, hogy az 1949 után okozott vagyoni károkat kárpótlási jegy formában kárpótolja, degresszív módon, mivel a felső határ 5 millió forint volt. A kárpótlási jegy valódi értékpapírként funkcionált, melyért többek között termőföldet lehetett venni licit, vagyis földárverés útján.¹

A rendszerváltás előtt a termelészövetkezetek három töről fakadó tulajdonnal rendelkeztek:²

- a szövetkezet tagjai tulajdonában lévő földek,
- az állami tulajdonú földek, melyek korlátlan határidővel, ingyenes használattal kerültek a szövetkezethez,
- szövetkezet saját tulajdonában álló földek az 1967. évi IV. tv. értelmében.

A földkárpótlás 1992-től kezdődött, és 1995-re jelentős része megtörtént, bár elhúzódó ügyek a földigények ki nem elégítése miatt még napjainkban is előfordulnak.

A szövetkezeti törvény és a kárpótlási törvény, majd az azt követő kárpótlási folyamat következtében a tulajdonviszonyok megváltoztak, a mezőgazdasági struktúra átalakult.

A termelészövetkezetek felbomlásához egyrészt a kárpótlás, másrészt a részarányok nevesítése vezetett.

Az 1992/II. törvény hatására 1300 szövetkezet 26 milliárd forint vagyona került nevesítésre,³ s a vagyon egyharmada jutott a mezőgazdaságban dolgozó aktív keresőknek, 30-40% mezőgazdasági szövetkezetek nyugdíjasaié, míg a többi a kívülállókknak jutott, s ezzel megszűnt a szövetkezeti földtulajdon. 1997-ig 8 mill. ha termőterület magántulajdonba került, és a földtulajdon elaprózódott. A földprivatizációt követően ma Magyarországon közel kétmillió földtulajdonos van, s az átlagos birtokméret az OECD 1999-es adatai szerint három hektár, az összes tulajdonos 11%-a 1 hektárnál kisebb földtulajdonnal, s 60%-a 10 hektárnál kisebb a földtulajdonnal rendelkezik. A kisméretű földtulajdonnal rendelke-

^{*} DSc, tudományos tanácsadó – MTA RKK Győr.

zők nagy része bérbé adja területét. Mindez azt jelentette, hogy a földtulajdonosok és a földhasználók köre szétvált, és a két csoport érdekellentéte máig megmaradt, ami a szektor versenyképessége ellenébe érvényesül, és a falusi társadalom foglalkoztatására, jövedelemszerzésére és a vidéki terek jövőjére kihatással van.

Pár adattal röviden illusztrálni lehet a szektor rendszerváltás utáni helyzetét. A mezőgazdasági szektor a nemzetgazdaságon belül jelentősen veszített a súlyából, míg 1989-ben a GDP-ből való részesedése 13,7%, addig 2005-ben már csak 3,7%. A termelés tíz év alatt 35%-kal visszaesett, ezen elül az állattenyésztés 50%-kal. 1989-ben a mezőgazdasági termelés adta az export 22,8%-át, ez az érték 2005-ben már csak 7,2%. 1989-ben az agrár-szektorban foglalkoztatottak aránya még 22,8 % volt, 2005-ben ez az érték csupán 5%.

A mezőgazdaság ilyen mértékű és gyors strukturális változása felgyorsította a falusi terek átalakulását, az új funkciók megjelenését. Ilbery a posztproduktivista átmenetről⁴ beszél, mint a fejlődés következő szintjéről, s a következő jellemzőkkel írja le:

- a foglalkoztatottság és az élelmiszertermelés területén a mezőgazdaság szerepe csökken,
- nő a jelentősége a pluriaktivitásnak és a
- nő a szerepe a minőségi élelmiszertermelésnek,
- a szántóterületek folyamatos erdősítése, és az erdészetnek a földhasználatban megváltozott szerepe a jellemző,
- a kis- és középvállalkozások térhódítása, a high tech. és szolgáltatóipar szerepe a foglalkoztatásban nő,
- a rurális terek újfajta hasznosítása jellemző a kiskereskedelem, a turizmus, a rekreáció és a környezeti értékek megőrzése területén,
- egyes rurális terek újranépesedése,
- a rurális térségekben élők között az életminőség területén egyre inkább fokozódó különbségek.

A fenti jellemzők közül több a magyarországi mezőgazdaságra is jellemző, csökken a mezőgazdaság szerepe, nő az erdő terület aránya, megkezdődik a rurális terek újfajta hasznosítása, a rurális terek differenciálódnak, s az ott élők életminősége erős polarizáltságot mutat. Kérdés, hogy mondhatjuk-e azt, hogy Magyarországon elérkeztünk a posztproduktivista átmenet szakaszába? A jellemző jegyeket megtaláljuk, de a kiváltó okok más töről fakadnak. Míg az Európai Unió fejlett országaiban a közös agrárpolitika (CAP) reformjainak következtében az extenzifikálást, a természeti környezet megőrzését és a diverzifikálást a támogatásokon keresztül ösztönözték, addig Magyarországon 2004-ig csak a hazai mezőgazdasági támogatások léteztek, melyek a termelőket, termelést támogatták. A hazai támogatások mértéke viszont egyre csökkent, amit jól mutat, hogy a PSE* érték 1996–1998 között 10%-ra csökkent (1986–1988 között ez az érték 47%), miközben ugyanebben az időben az EU-ban ez az érték 39 százalék.⁵ Tehát miközben folyt az agrárszektorban a struktúra- és tulajdonváltás, amely a termelés visszaeséséhez, a foglalkoztatottság nagymértékű csökkenéséhez vezetett, aközben az állami támogatás mértéke jelentősen csökkent, valamint hiányoztak azok az ösztönző erők, melyek az EU által preferált posztproduktivista mezőgazdaság irányába mutattak volna. Így a posztproduktivizmus jeleit sokkal inkább a szektor válsága és a kényszercselekvések hozták létre. Meg kell jegyezni, hogy bizonyos ösztönző erő érkezett az EU irányából PHARE forrás formájában, mely ösztönözte a közösségen alapuló integrált vidékfejlesztést, ezen belül a rurális turizmus megteremtését.

* PSE: termelői támogatott sági együttható, mely a mezőgazdasági termelőknek juttatott támogatást méri.

Mondhatjuk-e, hogy Magyarország nyugati határ régiójának rurális térségeiben új funkciók megjelenésével elkezdődött a „rural change”?

Ez a régió rendkívül változatos természeti értékekben, ennek köszönhetően a régióban az elmúlt húsz évben két nemzeti park alakult, melyekhez több természetvédelmi körzet tartozik a régióban. A Nyugat-dunántúli Régió osztrák határ menti sávjában gyakorlatilag a védett területek egymásba kapcsolódnak. Itt találjuk az észak-nyugaton a 1994-ben létrehozott Fertő-Hanság Nemzeti Parkot, Sopron központtal a Soproni Natúrparkot, délebbre az Írott-kő Natúrparkot, tovább a határ mentén haladva a 2002-ben alapított Órségi Nemzeti Parkot, majd egészen a szlovén határig húzódó Hármashatár Natúrparkot.

A nemzeti parkok szerte a világon egyre inkább célterületei a turizmusnak, éppen ezért a területükön vagy a környezetükben élő közösségek jövedelemszerzésében a turizmus meghatározó szerepet játszhat.⁶

Mégis talán éppen a nemzeti parkok hordozzák a legtöbb konfliktusforrást is, hiszen a helyi lakosság, a turizmus vagy más ágazatban vállalkozók érdekeit sértheti a hatóság szabályinak betartatása. Hiszen látszólag két, egymásnak ellentmondónak látszó érdeket kell összeegyeztetni, egyrészt a környezet- és természeti állapotot védeni, megőrizni, jobbítani kell, másrészt ezzel egy időben a helyben élők jövedelmét és életminőségét kell növelni a turizmus fejlesztésén keresztül.

A határ menti kutatások részeredményei is megerősítik azt, hogy a régió rurális térségeire olyan új funkciók megjelenése jellemző, mint a turizmus, a rekreáció, a környezeti értékek megőrzése, valamint a szolgáltatási szektor növekedése.⁷

A Nyugat-dunántúli régió turisztikai kínálata az utóbbi másfél évtizedben átalakult, s ez az átalakulás elsősorban a rurális területeket érintette. Területén kialakításra kerültek a nemzeti parkok, bottom-up politika érvényesítésével megalakításra kerültek natúr park egyesületek, s egy-egy tájegység helyi fejlesztési politikájával erőfeszítéseket tett/tesz a rurális turizmus, s különféle ökoturisztikai tevékenységek megteremtésére.

Igazi jövedelem-kiegészítésül szolgálhat a 90-es évektől újra elinduló falusi turizmus tevékenység. A falusi turizmusfejlesztés mind országosan, mind kistérségi szinten fejlesztési lehetőségként, programként jelent meg a különböző területfejlesztési, vidékfejlesztési dokumentumokban már a 90-es évek első felében. A 1990 előtt már működő falusi turizmus tevékenység főleg a tradicionális üdülőterületekhez kötődtek, mint például a Balaton térsége. Megjelent és fejlődőben van egy új kínálat, mégpedig a falusi idillt nyújtó kistelepülések, valamint a háborítatlan természetet, a természeti örökséget kínáló természetvédelmi térségek, nemzeti parkok, natúrparkok területein és közvetlen szomszédságukban található települések. Ez utóbbi csoporthoz tartozók számára a turizmus megteremtésének feltételei, az infrastrukturális adottságok hiányosak voltak, vagy egyszerűen hiányoztak. Mára a falusi turizmus ezekben a régiókban tudta növelni a szállásférőhelyek számát, és ennek következtében mind a vendégek száma, mind vendégéjszakák száma emelkedést mutat. A falusi turizmusból jövedelmet remélők ma már eljutottak addig, hogy nem csak szállásokat, hanem a programokat is ajánlják vendégeiknek. Meg kell jegyezni, hogy a falusi turizmus kiegészítő jövedelemként szolgálhat, hozzájárul a rurális térségekben a diverzifikált jövedelemtermeléshez. Lényeges különbség, hogy míg Nyugat-Európában és például Lengyelországban a falusi turizmus a farmgazdaságok diverzifikációjához járul hozzá, addig nálunk sokkal inkább a falusi, de nem feltétlenül mezőgazdasággal foglalkozók vállalják fel ezt a tevékenységet, növelve ezzel a falusi gazdaság diverzifikációját.⁸

A rurális turizmushoz kapcsolódó pihenési formációk között megtaláljuk a hagyományos és az újszerű tevékenységeket is. A tradicionális rurális turizmusra jellemző volt a pihenés, a passzivitás, a környezettel való ismerkedés utáni alacsony érdeklődés, addig a mai rurális turizmus, mondhatjuk, versenyszellemű, az aktív tevékenységeket preferálja, új

marketing eszközökhöz nyúl, egyre nagyobb igényt támaszt a szakértelemre. Így nem csak a kereslet oldaláról, hanem a kínálat oldaláról is új tevékenységeket, új eszközöket, technológiákat és tudást igényel, melyek képzéssel, életen át tartó tanulással valósítható meg.

A védett, a megőrzendő rurális térségek kínálják a pihenést, az üdülést, az ökoturizmust, miközben, a környezetmegőrzéssel, az örökség védelemmel kapcsolatos tevékenységek erősödnek, úgy, hogy e tevékenységek kiteljesedéséhez a szolgáltató szektor fejlesztése szükséges. Olyan vállalkozások jelennek meg, generálva új munkahelyeket, bővítve a vidéki foglalkoztatottságot, melyek korábban rurális térségekben nem léteztek, vagy legálábbis nem volt jellemző, egyedi esetként volt értelmezhető.

A szorosan vett falusi turizmus mellett Nyugat-Dunántúlon a gyógy- és termálfürdők jelenléte és működése is a rurális tér változásához járul hozzá. Először csak a gyógyfürdővel rendelkező településen jelentek meg a falusi szálláshelyek, majd a fürdő kínálta keresletet egy település már nem tudta kielégíteni, így a közvetlen szomszédos településekben is egyre több szállás kialakítására került sor. Így van ez Bük, Zalakaros, esetében.

A natur és nemzeti parkok nyújtotta természet közeli turizmus jól kombinálható a gyógy- és termálfürdők turizmusával, és a kettő egymást erősítve valóban a rurális tér átalakulásához vezet.

Magyarországon, mint fentebb is említettük, a termelőszövetkezetek felbomlása során a felszabaduló munkaerő nem volt képes átvonulni új funkciók ellátására, a termelőszövetkezeti alkalmazottból, akinek az iskolai végzettsége alacsony volt, szakképzettsége nem volt, közülük kevesen váltak vállalkozóvá, vagy tartós munkanélkülivé váltak, vagy az új vagy újra alakult ipari üzemek, építőipari vállalkozások alkalmazottai lettek.

A falusi szállásférőhelyek kialakítói a magasabban képzett, sok esetben polgármesteri hivatalban ügyintézőként, vagy pedagógusként dolgozó nők, közép- vagy felsőfokú agrár végzettségű férfiak közül kerültek ki, akik kellő információval és kapcsolati tőkével rendelkeztek ahhoz, hogy vállalkozást elindítsanak. Még a népszerű lovasturizmussal foglalkozók is vagy korábbi termelőszövetkezetben dolgozó, de szakképzettséggel rendelkező közép- vagy felsővezetők voltak, vagy olyan fiatalok, akik városokból költöztek el, hogy „új életet éljenek” egy új vállalkozás segítségével. Ők sok esetben a falusi idillt látták megvalósíthatónak.⁹ Erre példa a Budapestről leköltöző ékszerész és ingatlanközvetítő házaspár lovastanyája, de találunk olyan lovasudvarokat is, ahol az agrármérnök apa indította a vállalkozást, s ma az agrármérnök lánya viszi tovább.

A túravezetői feladatokat a nemzeti parkok munkatársai, vagy a vendégfogadók tulajdonosai látják el. Megtalálunk olyan ökoturisztikai tevékenységeket is, mint a gombászás, fűszkodás, lovaskocsikázás, kenu túrák szervezése, melyeket többnyire a szállásadók biztosítanak. A nemzeti parkok területén a túravezetést, a madármegfigyelésre érkező turisták vezetését a nemzeti parkok szakképzett alkalmazottai végzik.

A wellness és a gyógyturizmus szolgáltatásokhoz kapcsolódó új tevékenységek ellátása sokkal jobban képes kapcsolódni a helyi munkaerőhöz. A fodrász, a kozmetikus, az ajándékboltos, a masször, a fogorvosi asszisztens mind korábban nem tipikus falusi szakma volt, ma tanulást, folyamatos képzést igényel.

Összegzés

A falusi turizmus, mely Magyarországon a rendszerváltást követően épült újjá, a rurális tér és társadalom átalakulásához vezet. Annak ellenére, hogy többnyire szezonális tevékenység, hogy jövedelem kiegészítésként szolgál, mégis egyes kiemelt, természeti szépségekben, gyógyvizekben gazdag területeken egyre nagyobb szerephez jut. Korábban a kis-

térségi társulások, ma a LEADER csoportok az Európai Unió többi országához hasonlóan a turizmust fontos tevékenységnek tartják, stratégiai tervükben szerepel. Persze ez önmagában nem elég, kell a kereslet is. A 90-es évek után, Balaton térségét leszámítva, a semmiből teremtdött meg, és bár a helyi szereplők a külföldi vendégeket várták elsősorban, látni kell, hogy ez az ágazat, mint általában Európában, a hazai vendégekre számíthat. Bízhat a városi középosztály érdeklődésében és pénztárcájában, bízhat azokban a látogatókban, akik a többször rövid időszakokat kívánnak eltölteni aktív tevékenységgel, mint kerékpározás, lovaglás, úszás, séta, vagy egyéb sport. Ezekre a tevékenységekre a vidék lassan felkészül, a csírák már el vannak vetve. A falusi turizmus számára megfelelő keresletet gerjesztett az üdülési csekk, ennek eltörlése, illetve megadóztatása az ágazatot visszavetheti, és hozzájárul a rurális átalakulás késleltetéséhez.

Az új tevékenységek, az új funkciók megjelenése új szakmák, új tudás elsajátítását tesz szükségessé, ami a vidéki lakosság folyamatos, magas színvonalú képzését, az élet-hosszig tartó tanulást tesz nélkülözhetetlenné. Így válik ez utóbbi is egy új funkciójává a rurális térnek.

Jegyzetek

- ¹ Mihályi P. (1998): *A kárpótlás.* (Számadás a Talentumról sorozat) Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt.–Kulturtrade Kiadó Kft. Budapest.
- ² Lovászi Cs. (1999): *Termőföld-tulajdonváltás Magyarországon 1988–1998.* (Számadás a Talentumról sorozat) Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt., Budapest.
- ³ Csíte A.–Kovács I. (1995) *Poszt-szocialista átalakulás Közép- és Kelet-Európa rurális társadalmában.* *Szociológiai Szemle*, 2. sz. 49–72. o.; Ilbery, B. (ed.) (1999): *The Geography of Rural Change.* Longman, Essex.
- ⁵ Kiss J. (2002): *A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgásteré.* Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 406.
- ⁶ Ghimire, B. K. and Pimbert, P. M. (ed.): *Social Change and Conservation Environmental Politics and Impacts of National Parks and Protected Areas.* 1997 UK. Earthscan Publications Limited.
- ⁷ Momsen, H. J.–Szörényiné Kukorelli, I.–Timár, J. (2005): *Gender at the Border: Entrepreneurship in Rural Post-Socialist Hungary.* Ashgate, Aldershot.
- ⁸ Momsen, D. Janet–Szörényiné, Kukorelli, Irén (2007): *Gender and rural tourism in Western Hungary. – Eastern European Countyside*, 2007. 13. 83–96. p.
- ⁹ Murdoch, Jonathan–Lowe, Philip–Ward, Neil–Marsden, Terry (2003): *The Differentiated Countryside.* Routledge Studies in Human Geography Routledge London and New York